

Arbeid in Beeld

Bart van der Leck (1876-1958)

Suzanne Spaan en Paul Swuste (redactie TtA)

Bart van der Leck werd in 1876 in Utrecht geboren als zoon van een huisschilder. Hij groeide op in de arbeiderswijken van Utrecht, en had er een moeilijke jeugd, waarin hij veel armoede kende. Culturele interesse was er niet binnen het gezin, en later weigerde zijn vader om hem te helpen in diens strijd om kunstenaar te worden. Na de lagere school moest hij meteen gaan werken om zijn eigen kost te verdienen. Toen al wilde hij graag een ambacht leren dat iets met kunst te maken had en het lukte hem om als leerling in een glasschilderatelier aan de slag te gaan. In de acht jaar dat hij op een aantal van zulke ateliers werkte, van 1891 tot 1899, leerde hij kleuren als licht zien en op eenvoudige directe wijze met sterke contrasten toe te passen. Hij raakte vertrouwd met omliggende vormen die ruimtelijke geïsoleerd stonden tegen open achtergrond. In 1899 lukt het hem om los te komen uit de Utrechtse sfeer, en gaat hij zich vormen tot kunstenaar. Hij vertrekt naar Amsterdam, waar hij als glasschilder aan de slag gaat. Hij volgt zijn opleiding aan de Rijkschool voor Kunstnijverheid en volgt tevens een avondcursus tekenen bij August Allebé aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten. In de zomer van 1904 voltooit hij zijn studies; hij is nu 28 en een academisch gevormd kunstenaar.

In 1903-1904 maakt van der Leck al enkele gouaches met Bijbelse onderwerpen in een vereenvoudigde, half middeleeuwse, half Egyptische trant, waarin vlakke vrijwel pure primaire kleuren. Vanaf 1906 maakt hij ook schilderijen en tekeningen naar het leven, van bijvoorbeeld straatscenes in de Jordaan. Deze werken tonen een rustig, zorgvuldig geobserveerd realisme, en een ingehouden soms haast monochrome tonaliteit van kleur. In 1907 ging van der Leck naar Parijs met de intentie om daar voor langere tijd te blijven. Hij was echter binnen twee weken terug, die geschokt door de voor hem onvoorstelbaar slechte sociale omstandigheden waarmee hij werd geconfronteerd. Zijn medeleven met mensen in nood was typerend vanuit zowel zijn persoonlijke strijd als voor zijn intenties als kunstenaar. Van der Leck wilde voor mensen werken, hij hoopte een nieuwe kunst voor een nieuwe maatschappij te kunnen creëren.

Met de opkomst van de industriële omgeving van de textielindustrie in Twente met toch nog sterk streekgebonden folklorische achtergronden vond van der Leck de eerste thema's die hem zouden leiden tot het principe van 'eenheid in verscheidenheid' zoals hij dat zelf noemde. Zijn werk uit die tijd (1906-1910) tonen eenvoudige gesloten

hoofdvormen met zware contouren en vaak enkele heldere op zichzelf staande toetsen van kleur (Figuur 1-4). Van der Leck's ideaal van een nieuwe kunst voor een nieuwe tijd stimuleerde zijn zoeken naar een nieuw mensbeeld, een eenvoudige, algemeen geldige en begrijpelijke typering, waarin de gelijkheid van alle mensen kenbaar konden worden gemaakt. De eerste aanzet voor een oplossing van dit probleem vond hij in het thema van de arbeiders die uit een fabriek naar huis terugkeren. De saamhorigheid en gelijkheid in kleding en gedrag van de arbeiders bracht hem, in een geleidelijk proces van vereenvoudiging en veralgemening van incidentele vormelementen en individuele kenmerken tot een concretisering van een nieuwe stijl. Representatief hiervoor was het grote schilderij 'Uitgaan van de fabriek' uit 1910 (zie Figuur 5).

Figuur 1: Lapjeskoopman (Bart van der Leck, 1908, krijt op papier)

Figuur 2: Kaaskraam op de markt (Bart van der Leck, 1908, krijt op papier)

Figuur 3: Drie arbeiders (Bart van der Leek, 1908)

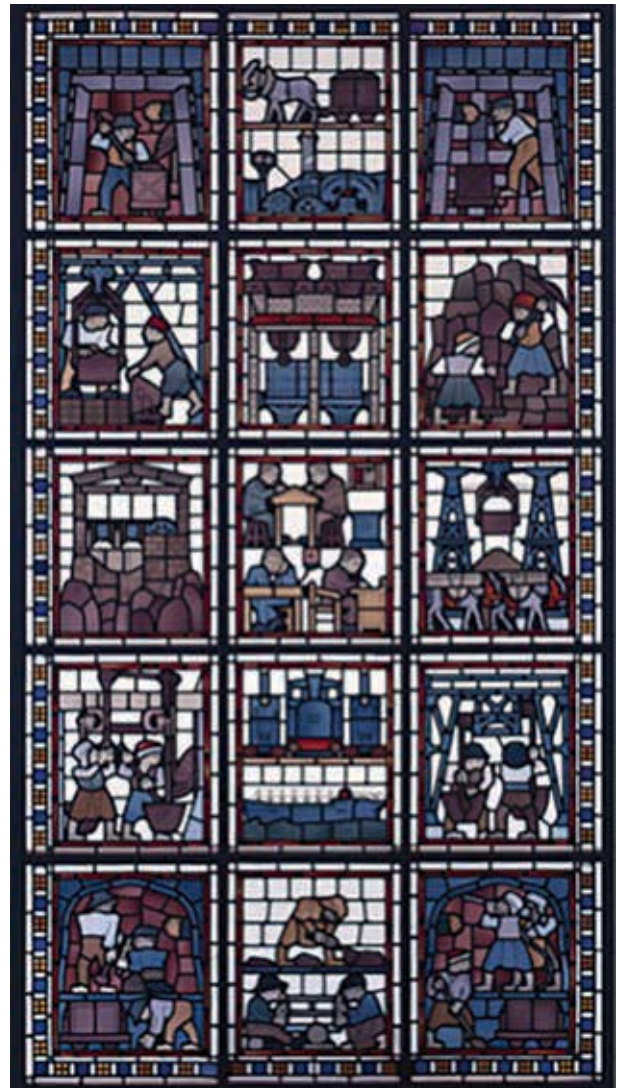
Figuur 4: De wasvrouw (Bart van der Leek, 1908)

Van 1909 tot 1915 woonde en werkte van der Leek in Amersfoort en Soesterberg, waar hij tot de formulering van een persoonlijk monumentaal realisme komt. Vanaf 1912 staan de figuren in zijn werken vrij in een witte achtergrond, die een muur suggereert. De figuren worden ten voeten uit vrijstaand gepresenteerd volgende het Egyptische principes van zijdelingse oversnijding en het simultaan voorkomen van frontale en en profiel weergaven van figuren. De kleur volgt de vorm in zijn werk, en die vorm was nu zozeer

vereenvoudigd dat de kleur vlak, beperkt van scala, lokaal zonder tonaliteit, helder en bijna primair van waarden kon zijn.

Figuur 5: Uitgaan van de fabriek (Bart van der Leek, 1910, olieverf op doek)

Figuur 6: Het Mijnbedrijf (Bart van der Leek, 1914-1916, glas-in-lood raam)

In 1914 kreeg van der Leck van mevrouw Kröller-Müller de opdracht om een groot glas-in-lood raam te ontwerpen voor het hoofdkantoor van de firma Müller & Co in Den Haag, met als thema de activiteiten van het bedrijf op het gebied van mijnbouw. Na een studiereis naar de ertsmijnen in Algerije en Spanje vervaardigde hij het glas-in-loodraam Het mijnbedrijf (1914-1915) (zie figuur 6).

In 1916 voltooide van der Leck twee van de belangrijkste schilderijen uit zijn gehele oeuvre, die een samenvatting zijn van alles wat hij in een onafhankelijke, vrijwel autonome ontwikkeling van bijna 10 jaar had bereikt. Zo ontstaat in 1915-1916 het schilderij Havenarbeid, waarbij naast zwart alleen de ongemengde primaire kleuren geel, rood en blauw zijn gebruikt (zie Figuur 7). In dit schilderij kwamen allerlei elementen samen die hem boeiden: het (transport)bedrijf, arbeid, techniek, mensen in groepsverband. Links staat een groep van vier passagiers, rechts staan drie havenarbeiders en tussen beide groepen in een groot rood paard. De figuren, het paard, de takelinstallatie en het schip zijn gestileerd en in geometrische vormen weergegeven in verschillende plans, maar zonder diepte. Dit was een begin van een eigen stijl, die bestaat uit gestileerde en vereenvoudigde vormen, zonder perspectief, geschilderd in uitsluitend primaire kleuren. Ondanks deze abstrahering van de onderwerpen was het nog steeds mogelijk om bijvoorbeeld personen te herkennen. In 1916 schildert Van der Leck De Storm in olieverf op doek, waarin net als in Havenarbeid grote vlakken in de primaire kleuren in combinatie met zwart en wit worden gebruikt (zie Figuur 8). Het schilderij geeft een beeld van het zware bestaan van vissers, het eeuwige gevecht van de mens tegen de natuur, waarvan de visvangst op zee een klassiek voorbeeld is. In het schilderij herkennen we een woeste hoge zee waarop een vissersboot uitvaart met daar tegenover twee vissersvrouwen aan de voet van het duin. Zowel de boot als de vrouwen tornen op tegen de storm.

Figuur 7: Havenarbeid (Bart van der Leck, 1916, olieverf op doek)

Hierna ontstaat er een abrupte en ingrijpende verandering in van der Leck's stijl, waarbij hij onder andere werd geïnspireerd door Piet Mondriaan, die hij rond deze tijd leert kennen en (rond deze tijd) een goede verstandhouding mee heeft. Reductie en abstractie worden tot in het onherkenbare doorgezet in een vormsysteem dat hij zelf als de 'deconstructie van het plastisch natuurlijke' omschreef. Zijn schilderijen krijgen nu ook geen titels meer, in plaats daarvan werkt hij in series van genummerde composities. Deze composities zijn alle gebaseerd op thema's uit de werkelijkheid, die volgens een gecompliceerd proces van

tussenstadia tot een volledige geabstraheerde versie bestaande uit rechthoekige vlakjes in primaire kleuren op een wit fond worden omgevormd.

Figuur 8: De storm (Bart van der Leck, 1916, olieverf op doek)

Figuur 9: Mijnlandschap bij Zaccar, Noord-Afrika (Bart van der Leck, 1914, potlood en aquarel op papier)

Zo leidde van der Leck op basis van een aquarel van een mijningang in Algiers (zie Figuur 9) en aquarellen van mijnwerkers in een mijn via een aantal tussenstadia (waaronder Figuur 10 en Figuur 11) de triptiek 'Erstmijn met mijnwerkers' (Compositie 4) af (zie Figuur 12). Daarnaast komt het terug op het thema arbeiders die na hun werk de fabriek verlaten, en vormt hij het schilderij 'Uitgaan de van de fabriek' (zie Figuur 5) via een aantal tussenstadia (waaronder Figuur 13) om naar een geabstraheerde eindversie (zie Figuur 14). Hierbij is wel sprake van een andere opzet en uitwerking. Van links komt een groep arbeiders terwijl rechts een vrouwenfiguur staat (waarschijnlijk de vrouw of moeder die haar man of kind opwacht). Over de gehele breedte strekt zich als een fries het fabrieksgebouw uit. Stap voor stap reduceert van der Leck de drie hoofdelementen, de groep arbeiders, de vrouw en de fabriek, tot

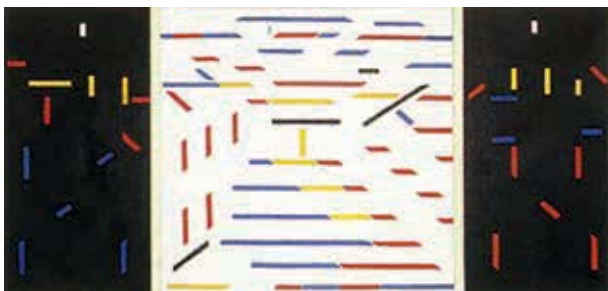
lijnen of vlakken, wat uiteindelijk resulteert in een schilderij dat is geordend in horizontale en verticale lijnen in rood, geel, blauw en zwart op een witte ondergrond.

Figuur 10: Studie Triptiek ertsmijn met mijnwerkers (Bart van der Leck, 1916)

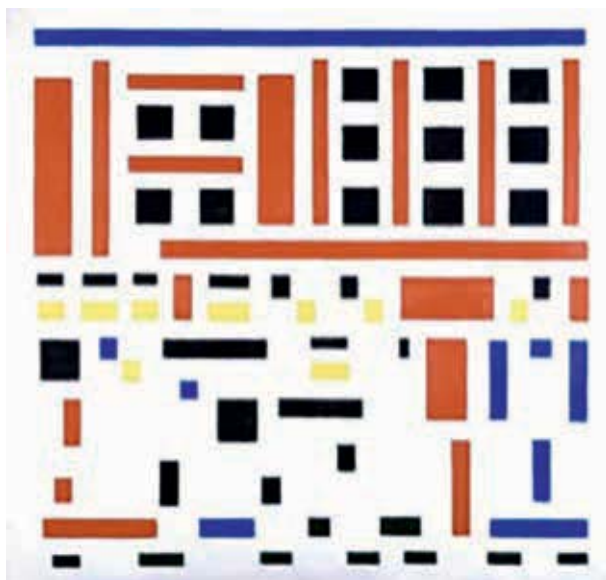
Figuur 11: Studie Triptiek ertsmijn met mijnwerkers (Bart van der Leck, 1916)

Figuur 12: Triptiek Ertsmijn met mijnwerkers (Bart van der Leck, 1916)

Figuur 13: Studies Het uitgaan van de fabriek (Bart van der Leck, 1917)

Figuur 14: Het uitgaan de van fabriek (Compositie nr. 4) (Bart van der Leck, 1917, olieverf op doek)

In 1917 werd van der Leck medeoprichter en medewerker van het tijdschrift 'De Stijl', waar een groepje kunstenaars dat zich bezig hield met het (geometrische) abstracte, onder wie Piet Mondriaan en Theo van Doesburg, bij betrokken waren. Al gauw ontstonden er echter stijltheoretische meningsverschillen, zowel met Van Doesburg als met Mondriaan, onder andere door van der Leck's vasthouden aan een uitgangspunt in de werkelijkheid. In het voorjaar van 1918 verliet Van der Leck de groep vanwege een artistiek meningsverschil over het gebruik van vlakken en (diagonale) lijnen. Van der Leck keerde vervolgens terug naar zijn vroegere figuratieve stijl, waarin hij onderwerpen in geometrische vormen vertaalde. Van der Leck en Mondriaan hadden elkaar echter artistiek gezien onmiskenbaar beïnvloed. De kunstenaar stierf in 1958 in het harnas, gezeten achter zijn schildersezels, op bijna 82 jarige leeftijd.

Bronnen

Oxenaar RWD, de Wilde ELL. (1976) Bart van der Leck, 1876-1958. Rijksmuseum Kröller-Müller.

van Kooten T. (1994) Bart van der Leck. Kröller-Müller, ISBN 9789073313088.